

УДК 94(476)«14»

А. У. Казакоў, кандыдат гістарычных навук, асістэнт (БДТУ)**УЗАЕМААДНОСІНЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
З НАВАСІЛЬСКА-АДОЕЎСКИМ КНЯСТВАМ У XV ст.**

Прадстаўленая публікацыя прысвечана адносінам Вялікага Княства Літоўскага з Навасільска-Адоеўскім княствам у XV ст. Аўтар дае агульную характарыстыку становішча вярхоўскіх княстваў у перыяд іх залежнасці ад літоўскіх гаспадароў. Асноўны акцэнт зроблены на інфармацыі з новай крыніцы, нядаўна ўведзенай у навуковы ўжытак, – даканчання паміж вялікім князем літоўскім Казімірам і Навасільскім і Адоеўскім князем Міхаілам Іванавічам 1481 г. Гэты дакумент, які ўяўляе сабой арыгінальны пергаментны рукапіс з Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве, істотным чынам узбагачае нашыя веды па гісторыі вярхоўскіх княстваў другой паловы XV ст.

The article deals with the relations between the Grand Duchy of Lithuania and the Novosil-Odoyev principality in the XVth century. The author in general defines the position of «Verhovskie» princes being vassals of the Lithuanian grand dukes. The major emphasis is made on the information from a new source, that was put into use recently – agreement («dokonchanie») between the Lithuanian grand duke Kazimir and the Novosil and Odoyev prince Mikhail Ivanovich of 1481. This document, which is an original parchment manuscript from the Central Archives of Historical Records in Warsaw, significantly enriches our knowledge on the «Verhovskie» principalities' history of the second half of the XVth century.

Уводзіны. Пры вялікім князі Вітаўце Вялікае Княства Літоўскае дасягнула максімальнага пашырэння сваіх межаў. У першай трэці XV ст. віленскаму двару падначальваюцца князі, вочына якіх знаходзілася ў верхнім цячэнні р. Ака. Становішча вярхоўскіх князёў на службе літоўскім гаспадарам было даволі своеасаблівым, што адзначалі такія даследчыкі, як М. К. Любаўскі, Ф. І. Леантовіч, С. Кучынскі, А. У. Шэкаў і інш. Аднак ім было невядома пагадненне паміж вялікім князем Казімірам і Навасільскім і Адоеўскім князем Міхаілам Іванавічам ад 1481 г., нядаўна ўведзенае ў навуковы ўжытак.

Асноўная частка. Навасільскае княства вылучылася з Чарнігаўскага ў сярэдзіне XIII ст. Навасільскія князі былі старэйшай галіной сямейнага роду нашчадкаў Міхаіла Усеваладавіча Чарнігаўскага – родапачынальніка ўсіх вярхоўскіх князёў [1, с. 45, схема 1].

У 1375 г. ардынцы спустошылі горад Навасіль, які з'яўляўся цэнтрам княства. Гэта прымусіла князя Рамана Сямёнавіча абраць сваёй рэзідэнцыяй Адоеў, куды з цягам часу і была перанесена сталіца. У тытулатуры мясцовых князёў з'явілася найменне «Адоеўскі», але і «Навасільскі» таксама працягвала выкарыстоўвацца. Захавалася і назва «Навасільская зямля», але цяпер яна стала называцца «Навасільскай і Адоеўскай» [2, с. 26–27].

У пачатку XV ст. адбылося разгалінаванне роду Навасільскіх князёў. Сыны Рамана Сямёнавіча Навасільскага Васіль, Леў і Юрый далі пачатак лініям Бялёўскіх, Варатынскіх і Адоеўскіх адпаведна [1, с. 46, схема 2]. Пры гэтым агульнародавы тытул «Навасільскі» выкарыстоўваўся прадстаўнікамі апошніх дзвюх галін [3, р. 247, 254; 4, с. 100].

У 1427 г. Навасільскія князі, якія пры Васілі І служылі Маскве, былі прынятыя на службу вялікім князем літоўскім Вітаўтам і заставаліся васаламі літоўскіх гаспадароў да 70–80 гг. XV ст. [1, с. 47]. Аднак яны працягвалі захоўваць даволі высокую ступень самастойнасці і адасобленасці ад Вялікага Княства Літоўскага, а іх адносіны з віленскім дваром афармляліся дамовамі («докончаннямі»). Нам вядома пра існаванне такога даканчання паміж Вітаўтам, з аднаго боку, і Адоеўскімі і Варатынскімі князямі, з іншага. Захавалася звесткі пра тое, што дзесяці ў 1430–32 гг. Адоеўскіх князёў прыняў на службу Свідрыгайла [1, с. 49; 2, с. 31]. Да нашага часу дайшлі тэксты трох даканчанняў: 1442, 1459 і 1483 гг. У кожным з іх з аднаго боку выступае кароль польскі і вялікі князь літоўскі Казімір, які прымае на службу Фёдара Львовіча Варатынскага ў 1442 г. [3, р. 247–248; 4, с. 55–56; 5, с. 4–5; 6, с. 117–118], Івана Юр'евіча Адоеўскага з «братанічы» (пляменнікамі) Бялёўскімі ў 1459 г. [3, р. 254–255; 4, с. 77–78; 5, с. 11–12; 6, с. 192–193] і сыноў вышэйзгаданага Фёдара Львовіча Дзмітрыя і Сямёна з іх пляменнікам Іванам Міхайлавічам у 1483 г. [4, с. 100–101].

Усе тры пагадненні былі вядомыя і апублікаваныя яшчэ ў сярэдзіне XIX ст., пасля чаго неаднаразова перавыдаваліся (акрамя граматы 1483 г., якая публікавалася толькі аднойчы). Звесткі крыніц аб Навасільска-Адоеўскім княстве перыяду сярэдзіны – канца XV ст. не ўражваюць сваёй паўнотой, таму наяўнасць у распаўсюджанні даследчыкаў тэкстаў даканчанняў 1442, 1459 і 1483 гг. мае выключнае значэнне для вывучэння яго гісторыі. Да гэтых актаў звярталіся аўтары, якія ў той ці іншай ступені цікавіліся лёсам Навасільскіх князёў у XV ст.:

М. К. Любаўскі, Ф. І. Леантовіч, С. Кучыньскі, А. У. Шэкаў, Я. І. Колычава, М. М. Кром, Р. А. Бяспалаў і інш. [1; 2; 7, с. 50; 8; 9, с. 131, 134, 136, 252, 253, 279, 283; 10, с. 40–42; 11, с. 261–265; 12, с. 203–209]. Апошні звярнуў увагу на сведчанне існавання дамовы паміж Казімірам і Бялёўскімі князямі, аналагічнай тром вышэйзгаданым. Пра гэта вялікі князь літоўскі нагадваў Івану III праз сваіх паслоў у 1490 г. Казімір адзначаў, што Іван Васільевіч Бялёўскі яму служыў, «и dokonчание, и присягу» яму даў [13, с. 47]. Паводле меркавання Р. А. Бяспалава, у гэтым даканчанні Бялёўскія маглі выступаць разам з Адоеўскімі, як тое было пры заключэнні пагаднення 1459 г. [2, с. 34]. Новая крыніца пацвярджае гэту гіпотэзу.

У зборы пергаментных дакументаў Галоўнага архіва старажытных актаў / *Archiwum główne akt dawnych (AGAD. Zbiór dokumentów pergaminowych. — Sygn. 7364.)* у Варшаве захоўваецца грамата, якая змяшчае тэкст даканчання паміж каралём польскім і вялікім князем літоўскім Казімірам і «Навасільскім і Адоеўскім» князем Міхаілам Іванавічам ад 26 студзеня 1481 г. Апошні выступае ад імені свайго брата Фёдара і пляменніка Івана Васільевіча. Супастаўленне імёнаў гэтых асоб з вядомай інфармацыяй па генеалогіі Навасільскіх князёў не пакідае сумненняў, што Міхаіл і Фёдар Іванавічы — гэта сыны Івана Юр'евіча Адоеўскага, які прысягнуў Казіміру ў 1459 г. Што ж тычыцца іх братаніча Івана Васільевіча, то гэту асобу лёгка атаясаміць з сынам Васіля і пляменнікам яго брата Фёдара Міхаілавічаў Бялёўскіх, якія выступалі на баку ўсё таго ж Івана Юр'евіча ў грамаце 1459 г. Пагадненне 1481 г., відаць, і прыгавалі паслы Казіміра на перамовах у Маскве ў 1490 г.

М. М. Кромам было зроблена некалькі важных заўваг адносна даканчанняў паміж Казімірам і Навасільскімі князямі. Па-першае, іх фармуляр заставаўся нязменным. Кожны раз пагадненне заключалася па «Витовтову dokonчанию». Па-другое, кожнае пакаленне Навасільскіх князёў «абнаўляла» дамову сваіх бацькоў: прамежкі часу паміж 1442–1459 і 1459–1483 гг. прыкладна адпавядаюць змене адной генерацыі. Па-трэцяе, Адоеўскія і Варатынскія князі з некаторых часоў заключалі даканчання з літоўскім гаспадаром асобна [1, с. 48–51].

Новая крыніца пацвярджае гэтыя назіранні. Па сваім фармуляры грамата 1481 г. адпавядае іншым аналагічным актам і ўтрымлівае спасылку на даканчанне Вітаўта. Што тычыцца меркаванняў пра перазаклучэнне пагадненняў з Вільняй кожным пакаленнем Навасільскіх князёў і пра тое, што Варатынскія і Адоеўскія рабілі гэта незалежна адно ад аднаго, то грама-

та 1481 г. надае ім большую абгрунтаванасць. У 1483 г. дзеці Фёдара Львовіча Варатынскага ў хуткім часе пасля смерці бацькі аднавілі яго даканчанне з Казімірам ад 1442 г. Сам Фёдар Львовіч яшчэ жыў у 1480 г. [13, с. 136]. З пагадненняў Адоеўскіх князёў да апошняга часу было вядома толькі адно — даканчанне Івана Юр'евіча 1459 г. Цяпер відавочна, што яго сыны, таксама як і дзеці Варатынскага князя, аднавілі бацькава даканчанне. Гэта дазваляе назваць і прыблізную дату смерці Івана Юр'евіча. Відаць, ён памёр за год-два да часу прынясення прысягі Казіміру яго сынамі. Цікава, што ў абодвух даканчаннях, заключаных Адоеўскімі князямі, на іх баку выступаюць князі Бялёўскія. У 1481 г. гэта была адна асоба — Іван Васільевіч. Адсюль вынікае, што бацька Івана Васільевіча і яго брат Фёдар, ад імені каторых Іван Юр'евіч заключыў пагадненне 1459 г., на студзень 1481 г. ужо не былі жывыя.

Асобны інтарэс выклікае тытулатура Навасільскіх князёў. Як было адзначана вышэй, тытулам Навасільскіх карысталіся і Адоеўскія, і Варатынскія. Паводле меркавання М. М. Крома, які падтрымаў версію С. Кучыньскага, гэта было адлюстраваннем барацьбы паміж двюма галінамі за вяршэнства ў клане Навасільскіх князёў [9, с. 133; 1, с. 50]. З ім не пагаджаецца А. У. Шэкаў, які лічыць, што агульнародавы тытул выкарыстоўваўся Адоеўскімі і Варатынскімі толькі ў даканчаннях з літоўскімі гаспадарамі, тады як у актах іншага характару Варатынскія як малодшая галіна роду Навасільскімі не называюцца [11, с. 262–263]. Не схіляючыся ў гэтай дыскусіі ні да аднаго з бакоў, адзначым, што ў грамаце 1481 г. Міхаіл Іванавіч Адоеўскі называе сябе князем Навасільскім, а ўжо праз два гады (у красавіку 1483 г.) гэтак быў запісаны Іван Міхаілавіч Варатынскі.

Акрамя зместу, каштоўнасць новай крыніцы заключаецца яшчэ і ў тым, што, у адрозненне ад трох аналагічных актаў, яна ўяўляе сабой арыгінал, які добра захаван у цалкам чытальны. Да канчання 1442 і 1459 гг. вядома толькі па копіях у складзе Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага [3, р. 247–248, 254–255]. Паводле меркавання Р. А. Бяспалава, грамата 1483 г., якая знаходзіцца ў Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў (фонд 79, воп. 3, адз. зах. 2, арк. 2–2 адв.), уяўляе сабой пазнейшую копію. Прычым яна вельмі кепска захавалася: даволі значная частка тэксту страчана альбо чытаецца няўпэўнена. Ці не таму выдаўцы грунтоўнага зборніка «Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей» [6] адмовіліся ад яго публікацыі, надрукаваўшы тэксты пагадненняў 1442 і 1459 гг.?

Каштоўнасць крыніцы павялічваецца тым, што на пергамене захавалася пячатка. Паколькі

пагадненне складзена ад імені Міхаіла Іванавіча, яна мусіць належыць менавіта яму. Гэта, бадай што, адзіны вядомы экзэмпляр пячаткі князёў навасільскага дома XV ст. На жаль, яна, у адрозненне ад самога пергаміна, знаходзіцца ў кепскім стане. Літар не захавалася, а выява невыразная і да таго ж пашкоджаная. Тым не менш можна з некаторай доляй упэўненасці сцвярджаць, што там выяўлена постаць чалавека, які стаіць. Гэта суадносіцца з вядомай пячаткай князя Івана Міхайлавіча Варатынскага 1587 г. На ёй мы бачым чалавека, які ў правай руцэ трымае дрэва, а ў левай, відаць, – серп.

Прымушаюць звярнуць на сябе ўвагу некаторыя асаблівасці мовы граматы 1481 г. Да іх можна аднесці напісанне ў тытулатуры Казіміра словаў «русского» і «прусского» з дзвюма літарамі «с», што сустракаецца даволі рэдка. Таксама незвычайным падаецца напісанне слова «братанич» праз літару «о» пасля «т» («братонич»).

Збор пергаментных дакументаў AGAD, дзе ўтрымліваецца грамата 1481 г., на сённяшні дзень налічвае 9140 актаў XII – пачатку XX ст. самага рознага кшталту. Сярод іх сустракаюцца кірылічныя акты, якія датычацца гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. У 1975 г. выйшаў у свет даведнік па AGAD, які ўтрымліваў падрыхтаваны І. Сулкоўскай-Курасёвай спіслы нарыс гісторыі архіва Вялікага Княства Літоўскага. Сярод актаў, якія патрапілі ў AGAD, аўтар называе «присяжны дакумент князя навасільска-адоеўскага (1481)». Аднак гэта крыніца да апошняга часу заставалася невядомай шырокаму колу навуковай грамадскасці.

Заклучэнне. Адносіны Навасільскіх і Адоеўскіх князёў з віленскім дваром афармляліся пагадненнямі, якія аднаўляліся кожным новым пакаленнем. Даканчанне 1481 г. пацвярджае гэта назіранне, а таксама дае новыя дадзеныя па гісторыі Навасільска-Адоеўскага княства і яго адносінаў з Вялікім Княствам Літоўскім.

Літаратура

1. Кром, М. М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. / М. М. Кром. – М.: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. – 320 с.
2. Беспалов, Р. А. К вопросу о терминах «верховские князья» и «верховские княжества» / Р. А. Беспалов // Проблемы славяноведения: сборник / Брянский государственный университет. – Брянск, 2010. – Вып. 12 / отв. ред. С. И. Михальченко. – С. 15–61.
3. Lithuanian Metrica. Литовская Метрика. Lietuvos Metrica: Kn. 5 (1427–1506) / Parengė E. Banionis. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – 401 p.
4. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией: в 5 т. – СПб.: Тип. Э. Праца, 1846–1853. – Т. 1: 1340–1506. – 1841. – V, 373, 24, 15 с.
5. Сборник Муханова / сост. П. Муханов. – 2-е изд., доп. – СПб.: Тип. Э. Праца, 1866. – 4, XXXVI, XVIII, 622, LVII, 30 с.
6. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. / Акад. наук СССР, Ин-т истории; подгот. к печати Л. В. Черепнин, отв. ред. С. В. Бахрушин. – М.; Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1950. – 587 с.
7. Любавский, М. К. Областное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства ко времени издания первого литовского статута: ист. очерки / М. К. Любавский. – М.: Унив. тип., 1892. – [1998] с.
8. Леонтович, Ф. И. Очерки истории литовско-русского права (продолжение) / Ф. И. Леонтович // Журнал министерства народного просвещения. – 1893. – Ч. 290. – С. 259–326.
9. Kuczyński, S. Ziemie Czernihowsko-Siewerskie pod rządami Litwy / S. Kuczyński. – Warszawa: Zasiłek Funduszu Kultury Narodowej, 1936. – 412 s.
10. Шеков, А. В. Верховские княжества (краткий очерк политической истории, XIII – середина XVI вв.) / А. В. Шеков. – Тула: Тул. археол. экспедиция, 1993. – 96 с.
11. Шеков, А. В. О системе наследования княжеских столов среди князей Новосильских в XIV–XV вв. / А. В. Шеков // Труды государственного исторического музея. – 2006. – Вып. 158. – С. 258–268.
12. Колычева, Е. И. Новосильско-Одоевская корпорация и судьба ее представителей в XV в. / Е. И. Колычева // Сословия и государственная власть в России. XV – середина XIX вв.: тезисы докладов междунар. конф. Чтения памяти акад. Л. В. Черепнина, Москва, 13–16 июня 1994 г.: в 2 ч. / Межвузовский центр гуманитарного образования МФТИ «Петр Великий»; редкол.: Н. В. Карлов (отв. ред.) [и др.]. – М., 1994. – Ч. 1. – С. 200–212.
13. Сборник Русского Исторического Общества. – СПб.: Тип. Импер. Академии Наук, 1882. – Т. 35: Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. 1487–1533 / под ред. Г. Ф. Карпова. – VI, 869, XII с.

Паступіла 16.03.2012